

RAZVOJ ŠKOLSTVA U DALMACIJI U PREPORODNO DOBA

STIJEPO OBAD
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 371(497.18)(091)
Pregledni članak
Review

Primljeno
Received 1990-03-12

Do preporodnog pokreta razvoj dalmatinskog školstva tekao je dosta sporo, osobito za Metternichova i Bachova apsolutizma s malim pomakom za ilirskog pokreta i 1848. godine. Nastavni jezik u osnovnim školama i gimnazijama je talijanski, a u seoskim školama hrvatski. Prvi učitelji u gradskim i seoskim osnovnim školama su pretežno svećenici, a u gimnazijama, zbog nedostatka profesorskog kadra, ima i stranaca talijanskoga i njemačkog porijekla. Sve su škole pod nadzorom crkvenih vlasti. Dalmatinski studenti uglavnom se školuju na sveučilištima zapadne polovice Habsburške Monarhije, jer u Dalmaciji nema sveučilišta nego kratkotrajni pravni studij koji je za neoapsolutizma trebao prerasti u pravnu akademiju u Zadru, ali do toga nije došlo zbog nebrige viših austrijskih vlasti.

Padom neoapsolutizma i uvođenjem ustavnog života dolazi do preporodnog pokreta, koji je imao odraza i u razvoju školstva, osobito šezdesetih i sedamdesetih godina. U preporodno doba zamjetan je proces demokratizacije koji se očituje u otvaranju novih škola, njihovu ponarodenju, osobito nakon pobjede narodnjaka na izborima za Dalmatinski sabor, povećanju broja školskih obveznika, ukidanju dvojezičnih talijansko-hrvatskih škola i postupnom uvođenju hrvatskoga kao nastavnog jezika. U to doba dolazi do posvjetovljenja škola, novoga zakonodavstva i organizacije školstva, što se očituje u prijelazu na šestogodišnje osnovno obrazovanje i suvremenije programe. Pored tri gimnazije u Zadru, Splitu i Dubrovniku otvorena je i prva učiteljska škola u Zadru, koja će ubuduće itekako utjecati u posvjetovljenju učiteljskoga kadra u Dalmaciji. Dalmatinski maturanti i dalje studiraju na austrijskim sveučilištima, a s otvaranjem Sveučilišta u Zagrebu, uz sve zapreke, neki završavaju studij u tome gradu. Mladi nacionalno probudeni učitelji i profesori svakako će doprinijeti suvremenoj naobrazbi učenika, političkoj i nacionalnoj integraciji, što se lijepo može pratiti nakon pobjede narodnjaka nad autonomašima na izborima za Dalmatinski sabor 1870. godine.

Prije nego prijeđemo na razvoj školstva za hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji, najprije ćemo se osvrnuti na njegovo stanje u pretpreporodno doba. Podimo od osnovnoga školstva.¹ Za francuske i

¹ A. S t r ö l l, *Pučko školstvo u Dalmaciji od godine 1814. do 1910*, Zadar 1900; P. K a r l i ć, Škole u Dalmaciji za francuskog vladanja, *Narodni list*, Jubilarni broj iz 1912; I. D i z d a r, Kratak pregled pučke nastave u Dalmaciji kroz minulih pet decenija, *Narodni list*, Jubilarni broj iz 1912; Š. U r l i ć, *Crtice iz dalmatinskog školstva od dolaska Hrvata do*

austrijske uprave organizirano se radi na postupnom otvaranju osnovnih škola, više u gradovima i gradićima nego selima. One se otvaraju ponajviše u općinskim i preturskim središtima, a u petom desetljeću nešto više u sjedištima župa i parohija. Prema Pravilniku² iz godine 1823. one su organizirane kao niže i više u kojima se učilo čitati, pisati i računati, te stjecala osnovna znanja iz vjeronauka i poljodjelstva. Niže osnovne škole su osnivane po selima, a više uglavnom po gradovima. Razlika između seoskih i gradskih škola očitovala se u dužini trajanja i u nastavnim sadržajima. Škole na selu manje su se otvarale zbog neodgovarajućeg prostora, nedostatka opreme, školovanih učitelja i neriješena pitanja njihova financiranja. U seoskim školama učitelji su bili, uglavnom, župnici, a u gradskim školama svećenici i svjetovni učitelji sa skromnom učiteljskom naobrazbom stečenom na učiteljskim tečajevima, jer u Dalmaciji još nije bilo učiteljskih škola. Za ilirskoga gibanja, u četvrtom i petom desetljeću, bilo je poticaja od strane nekih rodoljuba, napose Špire Popovića i Ante Kuzmanića, da se otvaraju nove škole na hrvatskom nastavnom jeziku i na taj način širi prosvjeta u gradu i selu.

Ustavne slobode godine 1838/49. potakle su općine na otvaranje većega broja škola, osobito na selima. Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu u rujnu 1849. donijelo je odluku da nastavni jezik u osnovnim školama bude »ilirsko-dalmatinski« ili talijanski. Budući da su oba jezika prijeko potrebna u procesu učenja, dalmatinski gubernij prepušta mjesnim vlastima da odluče koji će biti nastavni jezik. Biskupskim ordinarijatima, koji su imali nadzor nad školama, preporučeno je da utječu na učitelje koji ne znaju hrvatski da ga savladaju.³

Prema odluci biskupske konferencije u Beču (1849), na kojoj su bili i dalmatinski biskupi, svjetovne i crkvene vlasti su trebale preuzeti brigu oko organiziranja školstva. Svjetovne vlasti trebale su se brinuti oko otvaranja i izdržavanja škola i plaćanja učitelja, a crkvene vlasti bi imale nadzor nad školama i nastavom u njima. Tako su dalmatinske biskupije,

g. 1910, *I dio do godine 1814*, Zadar 1919; M. L e z a i ć, *Prošlost i sadašnjost osnovne nastave u Dalmaciji*, Split 1922; D. B e r i ć, *Školstvo Šibenika i njegove okolice u prošlosti (1914-1921)*, *Školski vjesnik*, br. 1-2, Split 1964; M. Z a n i n o v i ć, *O školstvu u Zadru i njegovu kraju*, Zadar 1979; i s t i, *Iz prošlosti školstva Dalmacije*, Zagreb 1978; i s t i, *Školstvo Šibenika i kolicice*, Zagreb 1984; P. B e z i n a, *Pučko školstvo i franovci provincije Presvetog Otkupitelja (1735-1941)*, Split 1987; S. O b a d, *Počeci osnovnog školstva (u: Dalmatinsko selo u prošlosti)*, Logos, Split 1990.

² Regolamento ed istruzioni pel l attivazione delle scuole elementari nella Dalmazia 1823. Zara.

³ V. M a š t r o v i ć, *Jezično pitanje u doba narodnog preporoda u Dalmaciji*, zbornik *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Matica hrvatska, Zagreb 1969, 235-236.

⁴ I. P e r i ć, *Borba za ponarođivanje dalmatinskog školstva 1860-1918*, Hrvatski školski muzej, Zagreb 1974, 31.

preko ordinarijata, preuzele upravu, nastavu i nadzor u osnovnim školama, osobito poslije konkordata. Stari problemi oko organiziranja nastave ostali su i dalje prisutni. Seoske škole otvaraju se u privatnim ili župnim kućama bez sigurne financijske potpore, te su se poslije kratka otvaranja zatvarale. Djeca su slabo pohađala škole, zbog udaljenosti od župnog središta i nerazumijevanja roditelja. S druge pak strane mnogi siromašni roditelji nisu bili u mogućnosti nabaviti odjeću i obuću i knjige djeci. Neke škole su se otvarale pomoću zaklada, napose u pravoslavnom dijelu stanovništva.

Pored nižih i viših osnovnih škola postojale su i nedjeljne produžene škole, pri postojećim školama, za djecu od trinaeste do petnaeste godine. To su takozvane ponavljaonice. Mnogi roditelji su radije slali djecu u nedjeljnu nego u redovitu školu.

Struktura osnovnih škola izgledala je ovako. U gradovima su bile glavne dvogodišnje pa trogodišnje škole, kako bi učenici bili spremniji da se upišu u reformiranu gimnaziju. Direktore i učitelje je postavljalo Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu. Pri glavnim osnovnim školama u Zadru i Splitu održavali su se učiteljski tečajevi od tri do šest mjeseci, a poslije 1848. godinu dana u kojima su se savladavale pedagoško-didaktičke vještine. U nižim osnovnim školama upravitelji su bili svećenici koje su postavljali biskupi dok nadzornike imenuje car na prijedlog biskupa.⁵

Prema naredbama Ministarstva za nastavu i bogoštovlje od 23. ožujka 1855. i 28. srpnja 1858. nastavni jezik u osnovnim školama je trebao biti materinski jezik učenika. Međutim, te naredbe u Dalmaciji nisu provedene.

⁵ M. Z a n i n o v i ć, Nadzor škola u Dalmaciji do propasti Austro-Ugarske 1918, *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, 4, Zagreb 1968, 34-35, 39.41.

Pregled osnovnih škola po biskupijama godine 1856.⁶

Naziv dijeceze	Naziv školskog kotara	Naziv škole	Broj škola	Broj učitelja	Broj učenika
Zadar	Zadar	Osnovna škola	1	5	340
		Ženska osnovna škola u samostanu sv. Marije	1	4	250
	Pag Silba Ražanac Novigrad Biograd Sali Sv. Eufemija Rab	Osnovna škola	3	20	650
		Osnovna škola	2	5	270
		Osnovna škola	1	1	130
		Osnovna škola	1	1	12
		Osnovna škola	3	3	130
		Osnovna škola	3	3	75
		Osnovna škola	2	2	65
		Osnovna škola	1	2	100
		Trivijalna osnovna škola	6	5	332
Šibenik	Šibenik	Muška glavna škola	1	4	159
	Šibenik	Ženska glavna škola	1	4	94
	Drniš	Osnovna škola	3	3	109
	Tijesno	Osnovna škola	2	2	89

Naziv dijeceze	Naziv školskog kotara	Naziv škole	Broj škola	Broj učitelja	Broj učenika
Split	Split	Muška glavna škola	1	4	229
	Split	Ženska osnovna škola	1	—	—
	Split	Osnovna škola	5	7	321
	Trogir	Osnovna škola	5	7	242
	Sinj	Osnovna škola	2	2	145
	Omiš	Osnovna škola	2	2	76
	Makarska	Muška glavna škola	1	2	131
	Makarska	Osnovna škola	1	3	82
	Velika	Osnovna škola	1	1	14
	Imotski	Osnovna škola	2	2	108
	Metković	Osnovna škola	3	—	—
	Vrgorac	Osnovna škola	1	—	—
Hvar	Hvar	Osnovna škola	1	4	160
	Hvar	Osnovna škola	2	4	239
	Svirce	Osnovna škola	8	8	332
	Brač	Osnovna škola	21	11	641
	Vis	Osnovna škola	1	2	233
Dubrovnik	Dubrovnik	Osnovna škola	7	7	205
	Cavtat	Osnovna škola	5	5	84
	Ston	Osnovna škola	4	4	68
	Orebić	Osnovna škola	4	4	128
	Korčula	Osnovna škola	6	8	320
Kotor	Kotor	Osnovna škola	10	23	281
	Budva	Osnovna škola	1	3	29
	Herceg Novi	Osnovna škola	2	4	46
	Risan	Osnovna škola	2	5	111
		Ukupno	124	212	7018

⁶ Hof-und Staats Handbuch des Kaisertums Österreich für des Jahr 1856, fünfer Teil, 246-250.

Pregled osnovnih škola u pravoslavnoj Eparhiji godine 1856.⁷

Naziv eparhije	Naziv školskog kotara	Naziv škole	Broj škola	Broj učitelja	Broj učenika
Dalmatinska	Zadar	Ženska osnovna škola	1	1	
	Dubrovnik	Osnovna škola	1	1	
	Herceg Novi	Osnovna škola	7	7	
	Kotor	Osnovna škola	5	5	
	Budva	Osnovna škola	2	2	
		Ukupno	16	16	397

Prema tome u Dalmaciji je godine 1856. bilo sto četrdeset osnovnih škola, od toga sto dvadeset četiri u katoličkom i šesnaest u pravoslavnom dijelu stanovništva. Nastavu je pohađalo sedam tisuća devet sto šezdeset četiri učenika, od toga sedam tisuća petsto šezdeset sedam katoličke i tristo devedeset sedam pravoslavne djece. Djecu je poučavalo dvjesto pedeset osam učitelja, od toga dvjesto dvanaest katolika i šesnaest pravoslavaca.

Za hrvatskoga narodnog preporoda (1860-1882) narodnjaci se bore za otvaranje škola na selima, osobito u ponarodenim općinama. O tome se raspravlja na stranicama *Narodnog lista*, u Dalmatinskom saboru i u novostvorenim čitaonicama.

Pregled osnovnih škola u preporodno doba.⁸

1861				1871				Ukupno
Narodne osnovne škole	Dvo-jezične osnovne škole	Talijan-ske osnovne škole	Ukupno škola	Narodne osnovne škole	Dvo-jezične osnovne škole	Talijan-ske osnovne škole	Njemač-ke osnovne škole	
23	125	9	157	132	65	24	1	220

⁷ Isto⁸ A. S t r ö l l, *nav. dj.* 40 i I. D i z d a r, *nav. dj.* 43.

Za desetak godina povećava se broj narodnih osnovnih škola višestruko, a dvojezične se smanjuju na polovicu. Za desetogodišnje autonomaške uprave znatno se povećavao broj talijanskih škola dok je jedna njemačka škola otvorena za djecu stranih činovnika u Zadru. Šezdesetih godina znatno se povećao broj osnovnih škola na hrvatskom jeziku, osobito na selu. Do toga je došlo ponajviše u ponarodenim općinama, više u Primorju i na otocima, nego u Dalmatinskoj zagori. Na selima škole pohađaju, uglavnom, dječaci, sedamdesetih godina sve više i djevojčice, a u gradovima dječaci i djevojčice.

U Dalmatinskom saboru čuli su se zahtjevi da osnovne škole moraju biti na materinskom jeziku učenika i učitelja koji će ih poučavati na tom jeziku. Oni pak učitelji koji nisu znali hrvatski književni jezik trebali su ga naučiti. U glavnim gradskim školama mogao se predavati i talijanski ako roditelji učenika to žele. Narodnjaci su tražili da oba jezika budu ravnopravna. Škole je pohađalo svega 10% školskih obveznika. Prema tome apsolutna većina djece ne pohađa škole, osobito ženska.

U drugoj polovici šezdesetih godina dolazi do taktičkih promjena u bečkom vrhu prema Narodnoj stranci, što se odrazilo i u školstvu. Školske godine 1866/1967. Namjesništvo je uredilo da se u seoske škole uvede hrvatski kao nastavni jezik. Tomu je dosta doprinio namjesnik Franjo Filipović. U prilog tomu išao je i zakon (1867) kojim se garantira hrvatski jezik u školama. Njegovo provođenje ometali su službenici u Namjesništvu, poglavarstvima i općinama.⁹ Potkraj šezdesetih godina povećao se broj osnovnih škola na oko dvije stotine. U većini škola nastava se održavala na hrvatskom jeziku.

Na prijelazu iz šezdesetih u sedamdesete godine je došlo do korjenita zaokreta u dalmatinskom školstvu. Donesena su dva zakona o školstvu, državni i pokrajinski. Državni zakon (1868) se odnosio na temeljnu organizaciju školstva.¹⁰ Prema tome zakonu škole su podijeljene na osnovne i građanske, koje se dijele na javne i privatne. Pohađanje osnovne škole je obavezno. Nastavni jezik ne određuje općina nego Sabor. Na temelju toga zakona donesen je pokrajinski zakon, iste godine, o nadziranju škola u Dalmaciji. Po tom zakonu utemeljena su pokrajinska, kotarska i mjesna školska vijeća.

Spomenutim zakonima započinje proces sekularizacije i uvođanja reda u školstvu. Otada škole prelaze iz crkvenih u svjetovne ruke i nadzor. Pohađanje osnovne škole započinje s navršenom šestom i traje do dvanaeste

⁹ D. Foretić, Društvene prilike u Dalmaciji od polovice XIX stoljeća do prvoga svjetskog rata, zbornik *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, 75, bilj. 16.

¹⁰ I. Dizdār, *Zakoni i propisi za opće pučke i za građanske škole u Dalmaciji*, Naklada Hrvatske knjižarnice, Zadar 1913.

godine, dakle traje šest godina. Od dvanaeste do četrnaeste predviđeni su posebni oblici obrazovanja, tzv. "ponavljaonice" koje bi se održavale u svetačke dane.¹¹ Nadzor nad školama ubuduće će imati školska vijeća na tri razine.¹² Od tada je škola odijeljena od crkve, to se je trebalo starati samo za poučavanje učenika iz vjeronauka. To je bio veliki zaokret k modernizaciji školstva, te takva organizacija traje do propasti Austro-Ugarske Monarhije.

Pobjedom Narodne stranke na izborima za Dalmatinski sabor (1870) narodnjaci ubuduće puno rade na proširenju pučke nastave¹³ i demokratizaciji školstva. Naime, oni teže da se hrvatski jezik uvede i u preostale osnovne škole i da se time provede njihovo konačno ponarođenje.^{13a} Borbu za humanističku slobodoumnu školu zagovaraju liberalni narodnjaci, što je naišlo na otpor kod natražnjaka koji zahtijevaju da ženska djeca ne bi trebala ići u školu. Školske godine 1875/76. je ukinuto utrakvističko poučavanje u osnovnim i građanskim školama, primjerice, u Dubrovniku, tako da se nastava ubuduće održavala samo na hrvatskom jeziku. Sedamdesetih godina sve je više svjetovnih učitelja u školama, školovanih u Učiteljskoj školi u Arbanasima kod Zadra,¹⁴ a ubuduće još više s osnivanjem ženske učiteljske škole u Dubrovniku.

I pored dobro pravno razrađenih zakona roditelji seoske djece opirali su se slanju školskih obveznika u školu zbog poljskih radova, poslova u domaćinstvu, slabe odjevenosti, siromaštva i udaljenosti od škole. Tako godine 1875. osnovnu školu u Dalmaciji je pohađalo 20% školskih obveznika, školske 1877/78. godine 14.264 učenika, a godine 1880. 65,9% obveznika. Te godine je u Dalmaciji bilo tristo osam osnovnih škola.

Koncem sedamdesetih godina publiciran je novi školski program kojega je sastavio pokrajinski školski nadzornik Dragutin Bakotić. U njemu su prvi put naglašeni tzv. nacionalni predmeti, hrvatski jezik, povijest i zemljopis. Slušajući povijest Austro-Ugarske Monarhije učenici su stjecali osnovna znanja iz povijesti Dalmacije koja je u programu nazvana »naša domovina«. Tu se zamjećuje plod narodnjačkog utjecaja, tako je nova

¹¹ I. Đizdar, *nav. dj.*, 20.

¹² M. Zaninović, *nav. dj.*, 35-39.

¹³ Mjesno školsko vijeće činili su učitelj, ako je u školi više učitelja onda upravitelj i dva do pet općinskih predstavnika. Po odluci Kotarskog školskog vijeća među njima bio je jedan nadzornik, obično vjeroučitelj »didaktičko-pedagoškog stanja u školi«. Kotarsko školsko vijeće sastavljeno je od Kotarskog poglavara, kotarskog školskog nadzornika, po jednog svećenika katoličke i pravoslavne vjere, dva prosvjetna radnika i dva predstavnika koje odredi Zemaljski odbor.

^{13a} I. Perić, *nav. dj.*

¹⁴ D. Foretić, *Život i rad Zavoda za narodne učitelje u zadarskom predgrađu Arbanasi, Spomen knjiga Učiteljske škole Zadar 1866-1956; M. Zaninović, O školstvu u Zadru i njegovu kraju*, 56-63.

modernizirana i demokratizirana škola doprinosila nacionalnom osvješćenju učenika, a time i hrvatskoj nacionalnoj integraciji.

Uz osnovne škole javio se novi tip škola, tzv. niže realne gimnazije i pomorske škole, koje su narastale s postupnim gospodarskim uzdizanjem Dalmacije.

Pregled nižih realnih gimnazija i pomorskih škola u Dalmaciji godine 1856.¹⁵

Naziv okružja	Naziv školskog kotara	Naziv škola	Broj	Broj učitelja	Broj učenika	Opaska
Zadar	Zadar	Niža realna gimnazija i Pomorska škola	1	9	65	Obje škole djelovale su zajedno
Split	Split	Pomorska škola i Niža realna gimnazija	1	2	19	
			1	2	38	
Dubrovnik	Dubrovnik	Pomorska škola i Glavna niža realna gimnazija	1	1	12	
			1	8	224	
Kotor	Kotor	Pomorska škola i Glavna niža realna gimnazija	1	2	11	
			1	5	180	

Navedene škole osnivane su u okružnim središtima u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru, zatim u Korčuli i Šibeniku. Nešto kasnije javile su se i druge niže realne gimnazije i tzv. građanske škole u gradovima i gradićima, te su se svršeni učenici tih škola mogli zaposliti kao činovnici u državnoj administraciji ili pak nastaviti školovanje u pomorskim školama. Dakle, usporedo s razvojem građanskog društva, državnih nadležstava i ustanova narastalo je i niže činovništvo koje se regrutiralo ponajviše iz spomenutih škola.

¹⁵ Hof und Staats Handbuch des Kaisertums Österreich für des Jahr 1856, fünfter Teil, 246-250.

Jedna od najznačajnijih tekovina 1848/49. u Dalmaciji je reorganizacija triju gimnazija u Zadru, Splitu i Dubrovniku¹⁶ i uvođenje hrvatskog jezika kao obveznog predmeta u njima. Nova reorganizacija podigla je dotadašnju šestorazrednu gimnaziju sa šest na osam razreda s tim da se Licej, koji je bio u sklopu sjemeništa, odnosno dvije godine filozofije, priključe gimnaziji kao sedmi i osmi razred. Dalmatinski zastupnici u Carevinskom vijeću u Beču zauzeli su se da se hrvatski jezik uvede u škole što je i učinjeno godine 1849,¹⁷ s tim da preraste u obvezni nastavni predmet. Talijanski jezik ostao je i dalje kao nastavni. Izrađen je i novi školski plan i program. Među dalmatinskim gimnazijama prva je kroatizirana sinjska gimnazija u kojoj je od godine 1854. nastavni jezik hrvatski.¹⁸ To je bila prva srednja škola u Dalmatinskoj zagori otvorenog tipa s pravom javnosti, u kojoj su predavali profesori franjevci.

Pregled gimnazija u Dalmaciji¹⁹

Grad	1856.			1859.	
	Broj	Profesora	Učenika	Profesora	Učenika
Zadar	1	10	131	11	126
Split	1	8	145	9	202
Dubrovnik	1	9	100	12	105
Sinj	1	3	34	4	60
Ukupno	30	30	410	36	493

Nakon pada neoapsolutizma dolaze bolji dani za srednje škole u Dalmaciji. Kroz preporodni pokret narodnjaci se zalažu pisanom i usmenom riječi za jednakopravnost hrvatskog s talijanskim jezikom i ponarodivanje gimnazija i drugih škola u smislu da se nastava odvija na hrvatskom jeziku.

¹⁶ O prošlosti dalmatinskih gimnazija vidi osnovnu i unutar nje drugu literaturu: Lj. Maštrović, *150 godina Zadarske gimnazije*, Zadar 1954; J. Posedel, *Iz povijesti klasične gimnazije, Spomenica 150-godišnjice klasične gimnazije u Splitu 1817-1967*, Split 1967; J. Posedel, *Povijest gimnazije u Dubrovniku, Program C. K. velike državne gimnazije u Dubrovniku za školsku godinu 1900-1901 - 1902/1903*; I. Perić, *Prošlost dubrovačke gimnazije, Godišnji izvještaj gimnazije »Marija Radeljević« u Dubrovniku šk. 1965/66*; I. Stišić, *Dubrovačka gimnazija od ponarođenja do danas (1869-1969)*, Dubrovnik 1969; P. Bežina, *Srednje školstvo u franjevačkoj provinciji Presvetoga Otkupitelja*, Split 1989.

¹⁷ G. Novak, *Borba za narodni jezik u školama, sudovanju i uredovanju u Dalmaciji (Prilog narodnom preporodu u Dalmaciji), Anali Historijskog instituta JAZU u Dobrovniku, VIII-IX, Dubrovnik 1962, 11-31.*

¹⁸ I. Petrov, *Franjevačka klasična gimnazija u Sinju, Sinjska spomenica 1715-1965*, Sinj 1965.

¹⁹ *Hof und Staats handbuch des Kaisertums Österreich für des Jahr 1856. fünfter Teil*, 146-150.

Za autonomaške dominacije u Dalmatinskom saboru, šezdesetih godina, išlo je dosta sporo u odnosu prema sedamdesetim i sljedećim godinama, poslije pobjede Narodne stranke na izborima za Dalmatinski sabor godine 1870. U međuvremenu su osnovane i dvije učiteljske škole, muška u Arbanasima kod Zadra (1866) i ženska u Dubrovniku, nekoliko godina poslije.

Pregled srednjih i stručnih škola, nastavnika i učenika škol. godine 1861/62.

Stupanj škole	Naziv škole	Broj škola	Broj nastavnika	Broj učenika	Opaska
Srednje škole	Gimnazija	4	19	100	
	Realna gimnazija	4	48	552	
	Učiteljska škola	2	—	—	
Stručne škole	Pomorska škola	3	7	—	
	Babička škola	1	3	75	
	Ostalih škola i ustanova za obrazovanje i odgoj	5	—	195	Ovdje se misli na dvogodišnji učiteljski tečaj u Zadru i jednogodišnji u Dubrovniku

Među dalmatinskim gimnazijama dubrovačka je prva u kojoj je hrvatski jezik uveden kao nastavni u prvom i drugom razredu školske godine 1869/70,²⁰ a sljedećih godina i u ostalima. Do toga je došlo zahvaljujući ponarođivanju općine godine 1869. Narodni duh postupno se širio i u drugim srednjim školama u Dalmaciji. U učiteljskoj školi u Arbanasima je ukinut utrakvizam, a školske godine 1870/80. uveden hrvatski kao nastavni jezik. Do ponarođenja splitske gimnazije dolazi školske godine 1880/81.²¹ Iste godine hrvatski jezik postaje nastavni za sve predmete i u učiteljskoj školi u Dubrovniku koju vode časne sestre. I tako je zadarska gimnazija ostala jedina u kojoj hrvatski nije postao nastavni, iako su neki profesori i učenici to tražili, tim više što je Zadar bio najjača autonomaška kula u Dalmaciji.²²

²⁰ I. Perić, *nav.dj.*, 24.

²¹ J. Posedal, *nav.dj.*, 17.

²² Među tadašnjim profesorima u Dalmaciji neka budu spomenuta nekolicina njih koji su se istakli u rodoljubnom radu: dr. Juraj Pulić, dr. Miho Klaić, Natko Nodilo i Mate Ivičević u Zadru, Lovro Borčić, Nikola Ivanović, Josip Perić, Mate Ivičević i Antun Bakotić u Splitu, te Pero Budmani, Stijepo Skurla, Lovro Kukuljica, Josip Bunić i Luko Zore u Dubrovniku.

Poslije ukidanja Zavoda za privatni studij prava u Zadru (1848-1851) za neoapsolutizma zauzela se zadarska općina da u glavnom gradu Dalmacije Zadru otvori stalno visokoškolsko učilište Pravnu akademiju,²³ poput one u Zagrebu. Zadarska općina se pozivala na pravnu tradiciju, pravni studij za francuske uprave zatim privatni studij prava te novopokrenuti list *Pravdonoša*. S druge pak strane Zadar se nalazi u središtu istočne jadranske obale i raspolaže s vrhunskim pravnim stručnjacima. Potrebe za pravničkim kadrom su bile velike, osobito za neoapsolutizma, kada je ojačao centralizam a s njim i birokracija. Iako su Zadrani osigurali prikladne prostorije i financiranje akademije iz postojećih zaklada, odobrenje se odugovlačilo, te je konačno Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu odgovorilo da ne smatra da je Dalmaciji potrebna takva akademija. Dalmatinski studenti i dalje odlaze na studij prava na sveučilišta u austrijskoj Italiji do ujedinjenja Italije (1870) ili pak u Beč, Graz i Innsbruck. Otvaranjem Sveučilišta u Zagrebu (1874) ponešto studenata odlazi u Zagreb, ali im zagrebačka diploma nije priznata u Dalmaciji, te su morali polagati rigoroze na nekom sveučilištu u austrijskoj Cislajtaciji kojoj je pripadala i Dalmacija. Austrijskim vlastima nije bilo u interesu da dalmatinski studenti odlaze na studij u Zagreb s obzirom na proces za političku, gospodarsku i kulturnu integraciju hrvatskih zemalja te su i dalje nastojali da dalmatinsku mladež usmjere na austrijska sveučilišta kako bi se obrazovali na njemačkom jeziku i u austrijskom duhu.

Da zaključimo. U pretpreporodno doba razvoj školstva u Dalmaciji teče stihijno i neorganizirano. Za Metternichova i Bachova apsolutizma osnovan je mali broj škola, ako se izuzmu četrdesete godine za ilirskog pokreta i 1848. godine, tako da većina školskih obveznika, osobito na selima, nije pohađala školu. Prvi učitelji su svećenici zbog nedostatka školovanih svjetovnih učitelja. U trima dalmatinskim gimnazijama u Zadru, Splitu i u Dubrovniku, u novoosnovanim pomorskim učilištima u tim gradovima i Kotoru, te u Primaljskoj školi u Zadru, predavaju domaći ljudi, ali i stranci. Viših i visokih škola nema osim pravnog studija u Zadru, koji je trebao prerasti u pravnu akademiju, ali do toga nije došlo zbog nezauzimanja viših vlasti u Beču. U dalmatinskim školama nastavni jezik je talijanski, a na selu hrvatski. Sve su škole pod nadzorom crkvenih vlasti.

Padom neoapsolutizma u Bachovu izdanju nove ustavne slobode omogućuju stranački i parlamentarni život koji će dovesti do buđenja političke i nacionalne svijesti. Za preporodnog pokreta, šezdesetih i

²³ Š. P e r i č i ć, Privatni zavod za pravni studij i pokušaji osnivanja Pravne akademije u Zadru, *Zadarska revija*, br. 4, 1967; S. O b a d, Visoko školstvo u Zadru tijekom devetnaestog stoljeća, *Radovi*, 6. Razdio društvenih znanosti, Filozofski fakultet, 1975/1976, Zadar 1976, 413-415.

sedamdesetih godina, dolazi do demokratizacije školstva, što se očituje u otvaranju novih škola, povećanju broja školskih obveznika, ukidanju dvojezičnih talijansko-hrvatskih škola i postupnu uvođenju hrvatskoga kao nastavnog jezika. Otvaranjem Učiteljske škole u Zadru novi svjetovni učiteljski kadar postupno će zamjenjivati gradske i seoske župnike, koji su uglavnom bili učitelji u školama. Krajem šezdesetih godina dolazi do posvjetovljenja škola, novoga školskog zakonodavstva i organizacije školstva, što se očituje u prijelazu s dvogodišnjih i trogodišnjih na šestorazredne škole i modernije programe. Novi školski sustav, kojega karakteriziraju suvremene i demokratske naznake, dovest će do unapređenja školstva, buđenja političke i nacionalne svijesti kod mladih naraštaja, osobito sedamdesetih godina, kada poslije pobjede narodnjaka na izborima za Dalmatinski sabor nastupaju bolji dani za preporodni rad. Mladi školovani učitelji i profesori na Učiteljskoj školi u Zadru i novoosnovanom Filozofskom fakultetu u Zagrebu, svakako će doprinijeti, u novim političkim uvjetima, modernizaciji i demokratizaciji sveukupne nastave i nacionalnoj integraciji mladoga naraštaja u Dalmaciji.

Stjepo Obad: THE DEVELOPMENT OF THE SCHOOLING SYSTEM IN DALMATIA
IN THE RENAISSANCE PERIOD

S u m m a r y

The development of the Dalmatian schooling system up to the renaissance (preporod) period was slow, especially during Metternich's and Bach's absolutism and with a little improvement during the Illyrian period and in the year 1848. Language used in primary and secondary schools was Italian with Croatian being used in rural schools. First teachers in urban and rural schools were mostly priests and in the secondary schools, because of the lack of adequate teachers, we could find foreign instructors of Italian and German origin. All schools were supervised by the church authorities. Dalmatian students were mostly educated at the Universities in the western part of the Hapsburg's monarchy since there were no universities in Dalmatia but only short-term law school which, during the neoabsolutism, had to develop into the Law academy in Zadar but this was never realized since the Austrian authorities did not care.

With fall of the neoabsolutism and with the introduction of the constitutional life there came a renaissance which was reflected in the development of the schooling system especially in the sixties and the seventies. There was a significant democratization going on which was seen in the fact that new schools were opened, especially after the victory of the »populist« party in the election for the Dalmatian parliament. The number of pupils increased, there was the abolition of Italo-Croatian schools and gradual introduction of Croatian as the language of instruction. This was the time when less influence was given to the church. There was a new legal system and new organization in the schools where primary schooling increased to six years and there were better programs, too. Apart from three secondary schools in Zadar, Split and Dubrovnik there was the first Teacher's academy in Zadar which contributed greatly to the increase of the teaching staff in Dalmatia. Dalmatian students still went to the Austrian universities but with the opening of Zagreb University some graduated there, too. Young nationally awakened teachers and professors contributed to the modern educational system, political and national integration which was easily visible after the victory of the »populists« over the »autonomists« at the election for the Dalmatian parliament in 1870.